

Bartáková, Jarmila

Mená činiteľského významu v starej češtine

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 1963, vol. 12, iss. A11, pp. [163]-169

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/100092>

Access Date: 30. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

JARMILA BARTÁKOVÁ

MENÁ ČINITELSKÉHO VÝZNAMU V STAREJ ČEŠTINĚ

V náuke o tvorení slov oficiálne ešte dodnes platí rozdeľovanie významove veľmi blízkych podstatných mien typu *pisár, sochár* na dve skupiny (v prvom prípade meno činiteľské, svojím pôvodom deverbatívum, pomenúvajúce osobu podľa jej činnosti — peče; v druhom prípade meno zamestnania, denominatívum, pomenúvajúce osobu, robiacu činnosť, označenú základným podstatným menom — robí sochy).

Čoraz viac jazykovedcov začína odmietat toto tradičné delenie jednak preto, že nie vždy je možné s bezpečnou istotou zaradiť niektoré podstatné meno do jednej z týchto dvoch skupín, často jedno a to isté slovo môže významove patriť do oboch kategórií a konečne samotné odvodzovacie prípony fungujú v oboch kategóriách súčasne, nehovoriac ani o tom, že tieto skupiny označujú významove rovnaké typy — príslušníkov povolání.

Obdobným spôsobom vymedzil dôvody i Ján Horecký¹ a zhrnul všetky slová dnešnej slovenčiny, označujúce osoby, robiace niečo, čo súvisí so slovesným alebo menným základom ich pomenovania, do spoločnej skupiny mien činiteľského významu s odvodzovacími morfémmi *-ík, -ár/-iar, -ec, -ca, -ák/-iak, -č, -teľ*.

Na veľkú príbuznosť činiteľských mien s inými kategóriami upozornil aj Miloš Dokulil.² Hoci spracúva vo svojom príspevku činiteľské mená tradičným spôsobom, predsa správne upozorňuje 1° na nemožnosť viesť presnú hranicu medzi menami činiteľskými a názvami prostriedkov a nástrojov, pretože medzi presne vymedziteľnými typmi, ako sú slová na *-tel, -ce a -dlo, -(i)vo* je široký pás významove dvojznačných slov, akým je napr. slovo *nosič* (1. kto niečo nesie, kto sa zamestnáva nosením; 2. vec alebo predmet, ktorý niečo nesie, ktorý slúži k noseniu niečoho) a 2° na rozplývavú hranicu medzi týmito dvoma kategóriami na jednej strane a kategóriou nositeľov vlastností na druhej strane. Niet ostrého protikladu medzi pojmom činnosti alebo stavu a pojmom vlastnosti, čo zväzda k tomu, že často stálu, obvyklú činnosť sme ochotní chápať ako vlastnosť, napr. slovo *pomlúvač* (človek, ktorý rád ohovára, ohováračný človek). Takýchto prípadov by sa našlo veľa nielen v súčasnej češtine, ale aj v starej.

V staročeskom materiáli, vyxcerpovanom z historických pamiatok 14.—16. storočia, nájdeme množstvo slov činiteľského významu odvodených jednak morfémmi produktívnymi ešte i dnes, jednak takými, ktoré už buď celkom zanikli alebo postupne prešli, či lepšie sa zachovali v iných slovtvorných kategóriách. Zo zhrnutého materiálu si všimneme deverbatíva aj denominatíva činiteľského významu bez ohľadu na spomínané tradičné delenie.

Za najproduktívnejšie z mien činiteľského významu, nielen v starej ale i v dnešnej češtine, možno pokladať deverbatívne skupiny slov utvorených morfémmi *-tel a -č* (na obidva typy nájdeme okolo sto dokladov v historickom materiáli). Uvedené odvodzovacie morfémy sa mohli pridávať ku všetkým slovesným infinitívnym kme-

ňom, ktoré boli otvorené, t. j. zakončené na samohlásku. Výnimku tvoril v oboch prípadoch kmeň zakončený na *-nou-* (vzor *minouti*). Keďže väčšina slov z oboch skupín pomenovala osoby podľa ich dlhšie trvajúcej, obvyklej, charakteristickej činnosti (bez ohľadu na to, že sa táto činnosť začala pozdejšie diferencovať na prevažne duševnú — slová na *-tel* a zasa naopak telesnú, alebo viac mechanickú — slová na *-č*), nemohol tento typ sloviac, t. j. na *-nou-* slúžiť za odvodzovací základ mien tohto druhu. Príčinou je dokonavosť uvedených sloviac a z hľadiska významového označovanie jednorázovej činnosti alebo zmeny stavu, čo v žiadnom prípade nevyhovuje tvoreniu mien s činiteľským významom.

Pomenovania obidvoch skupín sa tvorili prevažne od nedokonavých sloviac, čo bolo logicky určené už samotným významovým zacielením a funkciou týchto názvov. Pokiaľ sa však predsa v niektorých prípadoch tvorili aj od sloviac dokonavého vidu, malo to obyčajne svoje odôvodnenie. U pomenovaní na *-tel* išlo v takom prípade buď o názov osoby, ktorá vykonala jednorázovú činnosť, ktorú už viac nebude opakovať, pretože k dokonavému vidu týchto sloviac nedokonavý protipól neexistuje (sú to hlavne termíny z oblasti náboženskej: *spasiteľ, stvovitel, vykupiteľ*) alebo o také pomenovanie, kde sa úmyselne využil dokonavý vid slovesného základu na zvýraznenie jednorázovej a dokončenej činnosti — *příkazatel, vysvoboditel* ap. Do tejto skupiny výnimiek možno zaradiť aj celý rad starých právnických termínov ako *popravitel* „kat“, *zrušitel, otazatel, nahraditel* ap.³

Pri skupine pomenovaní tvorených slovotvornou morféomou *-č* je podobná situácia. Pokiaľ boli výnimočne utvorené od dokonavých sloviac, bolo to buď z dôvodu zvukového, aby sa vyšlo nevhodnému opakovaniu slabiky *-va-*, ktoré by tak vzniklo (*zachovač* a nie *zachovávač*), alebo nedokonavé sloveso bolo veľmi málo zaužívané, bolo neobvyklé (*ostříhač* a nie *ostříhávač* alebo *ostříhovač*), prípadne išlo o ojedinelé zvláštne prípady, ktoré sa k tomuto typu činiteľských mien len priradili.⁴

Nakoniec samotná skutočnosť, že oba typy pomenovaní činiteľského významu mali v zásade úlohu pomenovať osoby podľa obvyklej a nie náhodnej činnosti, prirodzene zaistovala ich tvorenie predovšetkým z nedokonavých sloviac a obmedzovala na minimum tvorenie z dokonavých základov, čím sa zasa spresňoval významový rozdiel medzi názvami na *-ce*, ktoré naopak pomenovali osoby prevažne podľa náhodilej činnosti.

Postupom času, zväčša analógiou podľa iných pomenovaní, začali sa vytvárať formálne varianty týchto dvoch základných odvodzovacích morféom. Pri prípone *-tel* je to *-itel* a pri *-č* je to *-ač* a *-ič*. Možno súhlasiť s názorom, že ide o posun morfématického švíka z polohy medzi odvodzovacou a kmeňotvornou príponou až pred túto kmeňotvornú príponu, o vznik variantu, jeho osamostatnenie a použitie pri slovesných kmeňoch s inými príponami ako *-i-* alebo *-a-*, napr. *bydliitel, držitel, nenáviditel, nalezitel, zdržitel, trubač, bydlič* ap. Variant *-eč* sa pokladá za prehlásku tvaru *-ač*⁵ a je dnes najproduktívnejší.

Miestami sa vyskytovali v oboch skupinách významové dublety, synonymá, líšiace sa navzájom len vidom odvodzovacích slovesných základov, napr. *kupitel — kupovatel, napravitel — napravovatel, dokonáč — dokonavač, nasledáč — následovač* ap. Pri slovách na *-tel* je takýchto prípadov viac.

Postupným významovým vymedzovaním skupiny na *-č* pre názvy osôb pracujúcich skôr telesne ako duševne, logicky zanikali v oboch skupinách útvary, ktoré tejto tendencii nevyhovovali, alebo nadobudli iné vhodnejšie prípony, ako to bolo napr. pri slovách: *honičel, krmitel, roditel, dobyvač, chovač, nasledovač, branič* ap.

V zozbieranom materiáli našli by sme i niekoľko príkladov na pomenovania

utvorené z denominatívnych sloviess, napr. *križovateľ*, *kralovateľ* ap. Je ich ale pomerne málo.

U substantív odvodených príponou *-ač*, resp. *-áč* treba si ešte všimnúť dôležitosť kvantitatívneho rozdielu samohlásky *a*. M. Dokulil hovorí o dvoch skupinách týchto slov — o neutrálnej a citove zafarbenej. Neutrálna je tá, kde pomenovania sú odvodené príponou *-ač* zo slovesných základov vyjadrujúcich pracovnú činnosť a vtedy príslušné činiteľské mená označujú osoby ako príslušníkov istého zamestnania, povolania. Naopak citovo zafarbené (zväčša hanlivo, vulgárne alebo familiárne, prípadne ľudove) sú tie, ktorých slovesný základ vyjadruje inú činnosť ako pracovnú. Túto potom pociťujeme obyčajne ako nápadnú vlastnosť osoby, z čoho pramení konečné expresívne zafarbenie týchto činiteľských mien — *chmatáč*, *žráč*, *bráč*, *dráč*, *cpáč*. Charakteristickým znakom je dlhá samohláska v morfematickej prípone *-áč*, ktorá rovnako funguje v kategórii nositeľov vlastností, kde je charakteristickou expresívnou príponou denominatív typu *hlaváč*, *brucháč*. Tento istý negatívny citový význam si nadobudla a udržala aj v skupine mien činiteľského významu.

Mnohé pomenovania na *-č* začali, prenesením významu z živej bytosti na neživý predmet, fungovať ako pomenovania nástrojov, práve pre svoj konkrétny a vecný význam, a tak prešli postupne do inej slovtvornej kategórie, či lepšie povedané začali rovnocenne fungovať v oboch. U pomenovaní na *-tel* pre ich menej konkrétny, skôr abstraktný obsah sa takáto možnosť nenaskytla.

Z formálnej stránky veľa pomenovaní týchto dvoch skupín je odvodených od predponových slovesných základov; zložených slov je tu však pomerne málo. Mnohé z týchto názvov sú dnes už neznáme alebo nadobudli iné, vhodnejšie prípony, v ktorých sa dochovali dodnes, prípadne sa udržali vo forme vlastného mena (čo sa týka najmä mien na *-č*).

Z ďalších deverbatívnych slovtvorných prípon treba spomenúť, v súčasnej češtine však už neproduktívnu, morfému *-ec* (**ьсѣ*), ktorá bola postupne vytlačená produktívnejšou morfému *-ce* (**ьса*). Táto postupná substitúcia jednej prípony inou je badaateľná už zo samotnej rozkolísanosti historického materiálu. Nachádzame v ňom slová utvorené obidvoma spôsobmi od jedného a toho istého významového základu, napr. *(zlo)činec* — *čincě*, *dobrodějec* — *dobrodějčě* — *dobrodějencě*, *svatokrádec* — *svatokrádecce* ap.; ba často sú použité ako rovnocenné dorozumievacie prostriedky i v jednej a tej istej pamiatke, napr. *tvorec* — *tvorčě* (legenda o sv. Kat.). Značnú produktivnosť si udržala prípona *-ec* len v kategórii nositeľov vlastností — napr. *starěc* ap.

Nahrádzanie prípony *-ec* príponou *-ce* sa vysvetľuje tlakom systému.⁶ Už v praslavoančine vznikali vedľa seba slová tvorené oboma príponami s tým rozdielom, že prvé na *-ec* boli tvorené od sloviess a druhé na *-ce* od dejových substantív. Často sa však formálne menný a slovesný základ týchto slov od seba vôbec nelíšil, čo spôsobilo, že mohla prípona *-са* pozdejšie celkom preniknúť aj do oblasti tvorenia deverbatív, čo podľa M. Dokulila prebiehalo najpravdepodobnejšie v období spoločného jazyka západoslovanského. Pokiaľ sa dochovali slová s príponou *-ec*, napr. *kupec*, boli to slová už vtedy významove zastreté (slovo ako celok neodpovedalo významom jednotlivých zložiek) a tak sa tlaku systému vyhlo.

V oboch skupinách nájdeme veľké množstvo zložených slov, ktoré však priebehom času zväčša zanikli. Boli to pomenovania zložené buď 1° z dvoch substantív (prípadne substantíva a substantivizovanej časti, odvodené od prechodného slovesa, ktorá samostatne neexistovala), napr. *bohomyševce*, *bratrobijec*, *hadójedec*, *krasomyševce*, *ludojedec*, *kamenotesec*, *smiechovalnec*, *sěnosěčec*, *vlnotepec*, *muchoplašec*, *ducholovec*; *bratrobivčě*, *břuchoplncě*, *bratrohůbčě*, *hedvábopředčě*, *mravencohůbčě*, *mužbojčě*, *istbo-*

metiče ap.), alebo 2° z príslovky a substantíva, či substantivizovanej časti: *dávno-bydlec*, *krásnomluvec*, *krásnošétec*, *milomudrlec*; *cuzoberc*, *márnotratc*, *křivomerc* ap.

V skupine na *-cě* nájdeme aj bohaté množstvo pomenovaní utvorených od predponových slovies, napr. *obráncc*, *obžerc*, *ředchódc*, *potupcc*, *prorádc*, *zátratcc*, *zhřibcc*, *oslávc*, *úmluvcc*, *záhubcc*, *ubivcc*, *výbojcc*, *zbojcc*, *odplátc*, *nákrmc*, *nástrojcc* a iné, na rozdiel od druhej skupiny (tj. na *-ec*), kde za odvodzovací základ slúžili naopak jednoduché slovesá. Išlo, ako správne hovorí M. Dokulil, o potrebu označovať osobu podľa jednotlivej, príležitostnej činnosti, ktorú vykonala. S tým súčasne súvisí fakt, že nenachádzame u týchto pomenovaní expresívny charakter, ako tomu bolo v prípade mien na *-č*, resp. *-áč*, pretože takéto zafarbenie môže vzniknúť jedine pri odvodeninách od slovies vyjadrujúcich stálu alebo opakovanú činnosť, ktorá je pre osobu príznačná. Nájdú sa však i v tejto skupine prípady tvorenia mien od nedokonavých základov, kedy označujú ako iné slovtvorné typy, osoby konajúce stálu činnosť, napr. *súdc*, *rádc* ap.

Pomenovania obidvoch skupín sa tvorili od slovesných základov (v tomto prípade zatvorených, tj. od koreňa, aký malo sloveso v infinitíve — *plav-ec*, *tvor-ec*, *svod-ec*, *vódc*, *ródc* (pričom dochádzalo často k zdĺženiu koreňnej hlásky), v zriedkavých prípadoch (ak bol slovesný základ otvorený) od prítomníkového kmeňa — *bijc*, *derc*, *bratrobijec*, *dobrodějec* ap., niekedy zasa (ak bol kmeň málo výrazný) vsunula sa pred odvodzovaciu príponu iná hláska, napr. *n* alebo *v* ap. — *smiechovalnec*, *ubinec*, *čakanec* i *čakavec*, *křížovanec*, *ubivcc*, *dobrodiencc*, *opivcc* ap. Veľkú rozkolísanosť v tvorení vidieť na prípade slov *jědec*, *jědovatec*, *jědovec* utvorených od jedného základu.

V oboch skupinách týchto slov možno z hľadiska tvorenia hovoriť tak o deverbatívach ako aj o denominatívach, čo podporuje najmä skutočnosť, že slovesné korene, či zatvorené kmene neraz dosť ťažko možno rozoznať od základu dejového mena (ktoré je tu abstraktné na rozdiel od odvodzovacieho menného základu slov na *-áš*) a okrem toho i hojnosť zložených slov nabáda prikláňať sa pri veľkej časti týchto pomenovaní skôr k denominatívemu tvoreniu.⁷

K deverbatívam patrí ešte rozsahove malá skupina slov zakončených príponou *-čí* (vznikla z pôvodne zloženej *-čьji* stiahnutím) — napr. *krajčí*, *berčí*, *náhončí*, *mluvčí* ap.

M. Dokulil v uvádzanej štúdii podrobne rozpracoval charakteristiku týchto mien, preto sa len obmedzíme na stručné zhrnutie jeho názorov. Správne uvádza, že táto skupina slov bola v minulosti veľmi málo produktívna a vytvárala často dublety k slovám už existujúcim, utvoreným inou príponou, hlavne *-ec* a *-ce*, len z toho dôvodu, že si vymedzovala hneď od začiatku postavenie tvorcu zvláštneho druhu slov, špeciálne názvov osôb zastávajúcich istý úrad, službu, majúcich istú hodnosť, funkciu, postavenie, zamestnanie. Skupina týchto špeciálnych názvov sa značne rozšírila v období pojungmannovskom, najmä o právnické termíny ako *smluvčí*, *odhadčí*, *smírčí* ap. Túto skutočnosť dokazuje na výskyte bohatšieho materiálu tohto druhu v dnešnom Príručnom slovníku ako v starom Jungmannovom.

To, že sa udržali niektoré z týchto pomenovaní až dodnes (pokiaľ nezanikli s profesiou; na ktorú boli viazané — napr. *hončí*, *lovčí* ap.), ba vytvorili sa podľa tohto typu ešte i novšie pomenovania ako *průvodčí*, *nákupčí*, vysvetľuje ich formálny splynutím s dosiaľ živými adjektívami a substantívami na *-ec* a *-ce* (napr. *kupec* — *kupčí*, *soudce* — *soudčí*, *rozhodce* — *rozhodčí*), takže ich v súčasnom jazyku často skutočne

pociťujeme skôr ako substantivizované adjektíva, odvodené od tohto typu mien, než ako plody starej, dozývajúcej kategórie.

Ďalšou zo slovtvorných skupín sú slová utvorené morfológickou príponou *-ař*, prípadne *-ář*. Je to zmiešaná, denominatívno-deverbatívna skupina. Ide tu o príponu pôvodne lat. *-ārius*, ktorá sa k nám dostala pravdepodobne germánskym prostredníctvom. Odvodzovali sa takto jednak denominatíva, tradične mená zamestnania, kde na rozdiel od slov na *-ec* alebo *-ce* bolo menným základom zväčša substantívum s konkrétnym, večným významom: *medař*, *mydlář*, *kamňář*, *knihář*, *rybář*, *mlynář*, *řemenář*, *sítař* ap. Deverbatíva sa tvorili týmto spôsobom v menšej miere: *kovář*, *lékař*, *hvizdař*, *písař*, *čtenář*, *lhář*, *řečníř* ap. Dnes ostalo ako-tak produktívne hlavne denominatívne tvorenie. Zložených slov tu bolo i je pomerne veľmi málo, až na ojedinelé ako napr. *mistopísař*.

Prípona *-ěj/-ieř*, ktorú môžeme dnes z formálneho a významového hľadiska pokladať za istý variant morfémy *-ář*, sa k nám dostala prostredníctvom cudzích slov a to hlavne nemeckých. Len po ich udomácnení (ide napr. o slová ako *frejcieř*, *špeheř*, *kajklěř*, *mařtalěř*, *koštěř*, *haltěř* *[-ieř* ap.) začali sa podľa nich obdobne tvoriť aj nové slová, ale z domácich menných základov, napr. *mečieř*, *konieř*, *lžičnieř* a *lžicěř* (hoci bolo i *lžičnář* — ten, kto robí lyžice), *malěř*, *těžieř*, *krajčieř*, *lovčieř* ap.

Skupina opísaných slov mala významovo veľmi blízko k bohatej (čo do materiálu) slovtvornej skupine na *-ík*, resp. *-ník*, ktorá je produktívna i dnes. Z hľadiska odvodzovacieho je to zväčša denominatívna skupina, či presnejšie povedané, podľa interpretácie slovenského materiálu Jánom Horeckým,⁹ dalo by sa tu predpokladať skôr deadjektívne tvorenie, či už od skutočne jestvujúcich adjektív ako napr. v slovách *nájemník*, *řečník*, *kamenník*, *lodník* alebo len teoreticky analógiu utvorených ako *rukavičník*, *rytovník*, *krádežník* ap. Nasvedčuje tomuto tvrdeniu prítomnosť adjektívnej prípony *-n-*.

Medzi slovami tejto skupiny nájdeme veľa názvov s menným základom významovo konkrétnym, ktoré pomenúvajú osoby podľa zamestnania, čím je táto skupina veľmi blízka skupine s príponou *-ař*, napr. *lžičník*, *kličník*, *lavičník*, *kalamářník*, *lopatník*, *kožušník*, *korábník* ap. S abstraktnejším základom sú slová *zájezdník*, *zpedovdník*, *novinník*, *tanečník* ap. Sú tu aj mnohé pomenovania analogicky utvorené podľa menných odvodení, no u ktorých je ešte veľmi priesačný súvis so slovesom, napr. *mudrovník*, *nenávidník*, *šermovník*, *nemilovník*, *poručník*, *následovník*, *vzvěstovník*, *dobrověstník*, *dobrověstovník*, *veršovník* ap. Pomerne dosť časté je tvorenie zložených slov: *cuzoložník*, *vrchodbník*, *chlebobrosník*, *duchoprodník* (= svatokupec, Geb.), *bohomylník*, *čarokúzelník*, *kolomastník*, *miestokomorník*, *mnohoobročník*, *kratochvílník*, *masopustník* atď. a predponových — *nádenník*, *náprovazník*, *nápravník*, *nádvorník*, *námezdník*, *naučedlník*, *nátiskník*, *náměstník*, *nářečník*, *navinovník*, *návistník* ap. Časté sú mená so zápornou predponou: *nelatinník*, *nemilovník*, *nenávidník*, *netešník*, *nerovník*.

U mnohých slov tejto skupiny je neraz dosť problematické ich presné zadelenie, pretože miestami význam nositeľa vlastnosti prevyšuje vlastný význam činiteľský.

K pomerne málo frekvencovaným odvodeninám v minulosti patria slová tvorené príponou *-k*, *-ák*. Sú to buď denominatíva — *zpěvák*, *ovčák*, *rybák*, alebo deverbatíva (tých je viac) *šepták*, *divák*, *zpyťák*, *lapák*, *píják*, *repták*, *žebrák*, *tulák*, *doják*, *kleveták*, *chodák*. U niektorých prevyšuje skôr význam nositeľa vlastnosti nad vlastným významom činiteľským: *kleveták*, *repták*, *šepták* ap. Mnohé zo slov tejto skupiny nadobudli postupne charakter vlastných mien: *Hodák*, *Hrozák*, *Kručák*, *Ležák*.

K tomuto slovtvornému typu možno priradiť aj malú skupinku slov na *-ek*,

ktorá zo slovotvorného hľadiska je už neproduktívna, napr. *svědek*, *potomek*, *hodo-válek*.

Pomerne živé i dnes (hlavne v hovorovom štýle) je staročeské deverbatívne odvodzovanie činiteľských mien príponou *-a*: *kokrha*, *nemluva*, *nesýta*, *kuchta*, *hovora*. Mali zväčša posmešný, hanlivý význam a pomenovali osobu podľa jej nápadnej činnosti alebo typického správania sa. Vyvinuli sa z nich prezývky a pozdejšie vlastné mená, slúžiace ako priezviská. Blízke sú tomuto typu slov aj pomenovania na *-ka*, ktoré majú obdobný charakter — *berka*, *hovorka*, *mľuvka* a rovnako ustrnuli v podobe priezvisk. V súčasnom jazyku tvorenie s *-ka* už neexistuje. V minulosti mala táto prípona možnosť pripájať sa nielen k slovesným alebo menným základom, ale i k hotovým činiteľským názvom ako *drač-ka*, *chovač-ka*, *drevoluš-ka* ap.

Zaujímavou skupinou sú slová tvorené príponou *-ě*, z niekdajšieho *-ja*. Sú to zväčša zložené slová, z ktorých len druhý komponent je utvorený týmto spôsobom a pripája sa k substantívam (samostatne nevystupuje). Najčastejšie to bol útvar *-noše* od slovesa *nositi* a tento sa spájal s podstatnými menami: *básně-*, *boho-*, *dřevo-*, *jesti-*, *Krko-*, *krmí-(krmo-)*, *lsto-*, *moro-*, *meče-(mečo-)*, *měcho-*, *misky-*; prípadne iné slová ako *činoděječě*, *Hladoměě*, *hodokvaěě*, *hradodržě* a iné.

Pod tlakom rodového vyrovnávania prešli všetky tieto substantíva k vzoru *oráč* a tým stratili charakteristické koncové *ě*.

Z ojedinelých slovotvorných postupov treba spomenúť ešte tieto prípony: *-ín*, dnešnú *-oun* zo starého *-unъ*: *běhún* (dnes už neproduktívnu); *-taj* (**tajъ*) napr. *vozotaj*; *-an* napr. *trhan* (obe rovnako už neproduktívne). Živšie je ešte dnes tvorenie na *-l*, napr. *břídil*.

Z hľadiska slovotvorného veľmi zaujímavú a pomerne bohatú skupinu tvorili zložené slová bez odvodzovacej prípony, zakončené buď na slovesný koreň pripojený k plnovýznamovému podstatnému menu: *krvoliz*, *masojěd*, *mľekojěd*, *hnojokyd*, *koželuh* alebo k príslovke: *mimochod*, prípadne miesto slovesného koreňa stálo prídanie minulé: *darmopil*. Doložené sú aj opačné prípady spojenia — slovesná časť na začiatku a skrátená forma substantíva na konci: *hladínoh*, *hladihlav* ap.

Zložených slov v starej češtine, vzhľadom k dnešku, by bolo treba si všimnúť osobitne a nielen tohto jedného typu, ale zložených slov vôbec a v rámci všetkých slovotvorných kategórií.

V tomto príspevku sme chceli podať len stručný prehľad hlavných odvodzovacích možností, akými vznikali v minulosti deverbatíva a denominatíva činiteľského významu, bez toho, že by sme ich delili na mená činiteľské v pravom slova zmysle a na mená skôr zamestnanecké, ako sa to tradične zvyklo robiť. Vypadli by nám tak niektoré dôležité odvodzovacie prípony, alebo by sme ich rozoberali na viacerých miestach podľa toho, koho v danom prípade pomenávajú i keď v obidvoch situáciách v podstate pomenávajú zasa len vykonávateľa istej činnosti. Poukázali sme na dôležitosť a využitie jednotlivých odvodzovacích morféme v minulosti a na ich frekvenciu dnes. U niektorých je frekvencia dnes už nulová alebo len minimálna, u iných zasa naopak stúpila a vytvoril sa nimi celý rad názvov vykonávateľov nových činností a zamestnaní.

Sledovaním tvorenia, i keď len tohto jedného typu slov, mali sme možnosť postihnúť aspoň časť dynamiky vývoja v jazyku od dávnej minulosti až dodnes.

POZNÁMKY

- ¹ Ján Horecký, *Mená činiteľského významu*, Slovo a tvar, r. I, 1947, 80—86.
- ² Miloš Dokulil, *Některé typy názvů osob podle činnosti v českém jazyce*, Naše řeč 39, 1956, 59—75, 123—146. Vo svojej podrobnej štúdii všíma si autor predovšetkým tvorenie slov morfé-
mami *-č*, *-ec*, *-ce* a *-či*. Pri charakterizovaní a výklade týchto prípon budeme vychádzať hlavne
z jeho názorov.
- ³ Podobná situácia je aj v slovenskej slovnej zásobe — pozri príspevok M. Marsinovej,
Tvorenie činiteľských mien na -tel, Slovenská reč 20, 1955, 357—359.
- ⁴ Bližšie pozri citovaný článok M. Dokulila, str. 131.
- ⁵ Podrobnejšie tamže, str. 72.
- ⁶ Pozri citovaný článok M. Dokulila, str. 66—68.
- ⁷ Pozri tiež citovaný príspevok Jána Horeckého, str. 83
- ⁸ Pozri citovaný príspevok, str. 81